

תא"ל (מיל') ד"ר דב תמרי > מפקד עוצבה ומפקד המכללה לפיקוד ולמטה לשעבר

בין אירוע בודד לרצף

ההתייחסות למאבק מול החזבאללה ומול רצועת עזה ראוי שתהיה במושגים של מלחמות התשה, דבר המחייב עיצוב מחדש של הציפיות של ישראל, הבנה כי כל סיבוב אינו מקרה בפני עצמו

מלחמת לבנון הראשונה
 אח מלחמות ישראל
 הגדולות והמתועשות –
 ממלחמת העצמאות ועד
 סיום ההשתלטות על
 מחצית מלבנון במלחמת
 לבנון הראשונה – אפיזבה
 תפיסה, צבאית במהותה,
 שלפיה ראוי שמדינת
 ישראל תיזום מלחמות כדי
 לשנות את הגיאופוליטיקה
 במזרח התיכון, להרחיב
 את השליטה הישראלית
 באופן מהותי, זאת
 משיקולים או מצרכים
 ביטחוניים, כלכליים
 וחברתיים
 צילום: אתר צה"ל

מבוא

הניסיון לבחון את מלחמת לבנון השנייה, שהתרחשה לפני עשר שנים, מחייב זהירות. ראשית, בארגונים גדולים כמו צבא יש נטייה לבדוק אם הופקו לקחים מאותה מלחמה שבר התרחשה. בדרך-כלל הנטייה היא לעסוק בתופעות הפיזיות של הקרבות והמערכות, והדבר מוביל להתמקדות בסביבות הטקטיות, המבניות והארגוניות.

שנית, יש הסבורים שסיבוב המלחמה הבא, אם יתרחש, יהיה דומה במידה רבה או מעטה לזה הקודם. לבנון נותרה לבנון, והחזבאללה הוא אותו ארגון חתרני כפי שהיה לפני עשור. עלינו להניח כי מה שראוי להשוואה הוא השונה ולא הדומה, שכן המציאות במזרח-התיכון, בעולם כולו וגם בישראל השתנתה מאוד. לדעתי, יש לבחון דווקא את הצד הישראלי – עד כמה תופעות צבאיות, מדיניות וחברתיות חוזרות ונשנות מקשות על מימוש הפוטנציאל של צה"ל ופוגעות ביכולת העבודה שלו.

מטרת המאמר הזה היא לבחון האם היו ויש כשלים חוזרים ונשנים בתפיסת הביטחון של ישראל, בתפיסות ההתערבות וההפעלה של צה"ל ובדפוסי החשיבה שלו, שבאו לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה. היינו, המטרה היא להתייחס למלחמה ההיא לא כאירוע בודד, אלא לבחון האם התופעות שהתגלו בה הן חלק מרצף הקיים במלחמות של ישראל מול שכנותיה ומול ארגונים לא מדינתיים. בחרתי שלושה נושאים:

- גנאלוגיה של המלחמות.
- יחסי מדינאים-חיילים (היחסים בין ממשלות לבין המטות הכלליים).
- התמרון – מרחב ותנועה.

גנאלוגיה של המלחמות

אני מבקש לעשות באופן שרירותי הבחנה בין שני דורות של מלחמות שבהן השתתפה מדינת ישראל: המלחמות הגדולות

המתועשות – ממלחמת העצמאות ועד סיום ההשתלטות על מחצית מלבנון במלחמת לבנון הראשונה, בספטמבר 1982. את כל המלחמות ההן אפיינה תפיסה, צבאית במהותה, שלפיה ראוי שמדינת ישראל תיזום מלחמות כדי לשנות את הגיאופוליטיקה במזרח-התיכון, להרחיב את הטריטוריה הישראלית באופן מהותי, זאת משיקולים או מצרכים ביטחוניים, כלכליים וחברתיים.¹ והיה ולא יתאפשר לישראל לצאת למלחמה יזומה, ומכיוון שלא הצבא הוא המחליט על מלחמה יזומה, ראוי שישראל תגיב על יוזמות מלחמתיות של המדינות השכנות עליידי מתקפה מקדימה, כיבוש שטחים והשמדת כוחות צבא במדינות האלה. בעקבות ההישגים הצבאיים על ישראל להישאר בשטחים שנכבשו ולהחזיקם כל עוד הדבר אפשרי מבחינות מדיניות ובין-לאומיות. התפיסה הזאת הייתה קיימת ממלחמת העצמאות, עבור דרך מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים ועד היום.

הדור השני של המלחמות – דור המלחמות והמערכות הא-

סימטריות נגד ארגונים לא מדינתיים – לא היה תוצאה של משבר מסוים אלא התפתח בהדרגה. תחילתו הייתה בפעולות טרור וחבלה בהיקף קטן שביצעו אש"ף ופתח בתחילת שנות ה-60, בפעולות חדירה וטרור מירדן לאחר מלחמת ששת הימים עד ספטמבר השחור ב-1970, והמשכו במלחמת לבנון, לעתים גם מחוץ לגבולות ישראל בעולם כולו. לשיטת הפעולה של הארגונים האלה יש כמה מאפיינים: התשה מתמשכת ולא מלחמת הכרעה; המטרות לפגיעה הן האוכלוסייה האזרחית; ארגוני הטרור נטמעים במדינה שכנה, או אפילו רחוקה, שבה השלטון המרכזי אינו יכול או אינו רוצה לדכא אותם לחלוטין; התגוננות הארגונים הללו היא באמצעות היטמעות באוכלוסייה – בין מרצון ובין בכפייה; לארגון אין בירה ואין מערכת שלטון מרכזית המייצבות את מבנה הכוח ואת הפעלתו, שפגיעה פיזית של ישראל בהן תוביל להכרעת המערכה; תפיסת הפעולה היא מבוזרת, אין מרכזים הבולטים כמטרות מועדפות. כל סיבוב אלים במיוחד של ארגון אסימטרי מול ישראל, תהיה התוצאה אשר תהיה, מביא לשינוי בתפיסת ההפעלה שלו.²

באשר לצד הישראלי – במהלך המאבק במערכות הא-סימטריות התפתחו כמה מאפיינים: כיבוש שטח והשמדת כוחות אינם מובילים להשמדת ארגון טרור; השהות הממושכת בגדה המערבית ושנות השהות בלבנון לימדו כי כיבוש שטח והשמדת כוחות לא רק שלא הביאו לצמצום הטרור אלא היו הסיבות להתעצמותו.³ לכן, למרות הצהרות בומבסטיות של שרים וראשי מפלגות בישראל, התברר במקרים של התלקחות ומשבר שהממשלות והמטכ"ל לא שאפו להיכנס ללבנון או לרצועת עזה כדי להישאר. לכל היותר – כוונתם הייתה לצאת מיד כאשר יושג הסכם אמתי או מדומה, המאפשר להצדיק את המערכה ואת תוצאותיה. המצב המתמשך הזה והפגיעה המכוונת בעורף האזרחי, בין באמצעות פיגועי התאבדות ובין באמצעות רקטות וטילים, הובילו להעתקת תפיסת הפעלת הכוח למגננה על העורף לא פחות מאשר למתקפה על מרחב ארגון הטרור.

מאפיין נוסף הוא שעל אף שיחסי הכוחות בין ישראל לארגוני הטרור הם אסימטריים מבחינת היקף הכוחות ומבחינת החימוש, על צה"ל להשקיע כוחות גדולים בהתכוננות למערכה הבאה, וגם בזמן התרחשותה, כולל גיוס מילואים מסיבי.⁴ כל אלה עיצבו סביבה שונה מקודמתה. המושגים המובילים בעידן המלחמות הגדולות, בהם הרתעה, הכרעה וניצחון, שהיו מסד לפעולה וכן לציפיות של המדינאים והציבור כולו או רובו – כמעט שאינם רלוונטיים. יתר על כן, הקשר ההכרחי בין פעולה צבאית לתוצאה מדינית נותר עמום, אם בכלל.

לפיכך, במציאות כיום, ובזו הצפויה בעתיד הנראה לעין, מתקיימת ותתקיים מלחמת התשה חוזרת ונשנית; התוצאות של המלחמה הזאת נמדדות בנקודות, כפי שנעשה בקרבות אגרוף – על אף שאחד המתאגרפים הוא במשקל כבד והשני במשקל קל. נראה שב-2006 היו חסרים לצה"ל היתרונות היחסיים על יריבים מוכרים היטב, שיכולתם להפתיע נותרה אך ורק בסביבה הטקטית, וכמעט שלא בסביבה המערכתית.⁵

יש לבחון את הצד הישראלי – עד כמה תופעות צבאיות, מדיניות וחברתיות חוזרות ונשנות מקשות על מימוש הפוטנציאל של צה"ל ופוגעות ביכולת העבודה שלו

לוחמים במהלך מלחמת סיני
התכנונים האופרטיביים
שעיצב צה"ל במהלך השנים
מעידים על נטילת יוזמה
בהיעדר הנחיה מדינית סדורה.
זו גם הסיבה לכך שצה"ל
הוביל למלחמת סיני בשנים
1955-1956 – בניגוד לתפיסת
הביטחון שניסח בן-גוריון

כך המצב בין הממשלות למטות הכלליים. אין בישראל "מפקד עליון", כמו הנשיא בחליפה בארצות-הברית או הנשיא במדים כמו במצרים. האם אפשר היה לחיות עם מציאות כזאת לאורך השנים? לכאורה אפשר, אבל התנהלות הממשלות מעלה תדיר בעיות קשות, ואלה באו לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה, כמו בקודמותיה ובמערכות שהתקיימו אחריה ברצועת עזה. היעדר הסדרה חוקתית בשל סדרי השלטון בישראל גרם לכך שהיחסים בין הממשלות למטות הכלליים התגבשו בהתאם לדפוסים ולהרגלים שהתהוו, לא הכרח מבורכים.

בממשלות ישראל לא מתפתח ידע אודות הביטחון. הממשלות לא בנויות ולא מאורגנות ללמידה מוסדית. הן נאלצות להסתמך על גופים כפופים להן – לענייננו, צה"ל וגופי ביטחון ממשלתיים אחרים. תפיסות הביטחון כמצפן תודעתי וכמסמך רשמי לא נכתבו, וממילא לא אושרו, ולא ניתן תוקף מחייב על-ידי הממשלות שהן הישות המדינית העליונה.

אפשר להסביר את היעדרה של תפיסת ביטחון כתובה בכך שמטרות מדיניות, האמורות והיכולות לעמוד בבסיס תפיסת ביטחון בכלל, ומטרות מדיניות של מלחמה בפרט, לא הוגדרו על-ידי המדינאים מאז שלהי מלחמת העצמאות ועד היום. לא ניתן לגבש תפיסת ביטחון כאשר התשובות לשאלות "מה רוצים להשיג", "מדוע", "איך" ו"על-ידי מי" אינן קיימות. יש חוקרים המעלים על נס את המסמך של בן-גוריון משלהי 1953 כמעצב תפיסת ביטחון. לא אמעית במנהיגות ובבישוריו של בן-גוריון כראש הממשלה וכשר הביטחון, אבל זה היה מסמך פנימי בין בן-גוריון למטכ"ל ולקצונה הבכירה. ואם

יחסי מדינאים-חיילים – תפקיד הרמטכ"ל

מלחמת לבנון השנייה חשפה תופעה מתמשכת בישראל – יחסי מדינאים-חיילים אינם מוגדרים כהלכה. לתופעה הזאת יש השפעה רבה על המלחמות והמערכות שניהל צה"ל. מתעוררת השאלה: האם התופעה הזאת קבועה? נראה שאלה יחסים לא מוסדרים, לא תמיד ברורים ואין להם מענה ראוי בחקיקה. שורשי הבעיה הופיעו כבר במלחמת העצמאות כאשר ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון לא רצה להסדיר את היחסים עם הרמטכ"ל – אם מחוסר הבנה ואם בכוונת מכוון.⁶ לפיכך נגרמו נזקים והיו החמצות במהלך מלחמת העצמאות. ביולי 1948 התרחשה מעין שביתה של האלופים במטכ"ל שטענו כי אינם יכולים להמשיך לעבוד עם בן-גוריון.⁷

בתקופה שלאחר מלחמת העצמאות החקיקה בענייני ביטחון לא עסקה ביחסי הצבא עם הממשלה. הפעם הראשונה שבה התקיים דיון ציבורי נוקב הייתה דו"ח ועדת אגרנט, ובעקבותיו נחקק חוק יסוד: הצבא,

1976. החוק אינו מגדיר מי מפקד על צה"ל.⁸ צה"ל כפוף למרות הממשלה באמצעות שליח – שר הביטחון. הרמטכ"ל מוגדר כראש מטה ולא כמפקד. הדרג הפיקודי העליון בצבא הוא ראש המטה הכללי כלשון החוק. לא על הצבא אלא בצבא. האם יש לכך חשיבות? נראה שכן. המושגים כפיפות ומרות הם מושגים רבים. המשמעות של המושג פיקוד היא חפיפה מוחלטת בין אחריות לסמכות וגם אחריות ליצירת מענים לשינויים במציאות שעניינם ביטחון. החשיבה המודרנית בנוגע למושג פיקוד טוענת כי למידה אישית וקבוצתית על הסוגיות הביטחוניות האפשריות או הצפויות היא חלק בלתי נפרד מהמושג פיקוד. לא

דור המלחמות והמערכות הא-סימטריות נגד ארגונים לא מדינתיים לא היה תוצאה של משבר מסוים אלא התפתח בהדרגה

"משאומתן ישיר עם כל יריב ללא תנאים מוקדמים"; "אף שעל עד שמצרים וסוריה יסכימו לגבולות בטוחים [לישראל], מוסכמים ומוכרים" (והכוונה של ישראל הייתה לכפויים); "לא נחליט על עתיד השטחים שנכבשו ב־1967 ובניתיים נתיישב"; "לא נשלים עם הפלסטינים עד שלא יכירו בישראל כבמדינת העם היהודי"; "הממשלה מנחה את צה"ל להעניק לאזרחי ישראל ביטחון".

הגורם השני – השלטת מערכות של מושגים אוניברסליים וארכאיים, כמו הרתעה, התרעה והכרעה, על הדיון האסטרטגי. התעלמות מתמשכת מן הזיקה הדיאלקטית שבין ידע אסטרטגי ויישום, בין פירוש המציאות ועיצובה, בין המשגה ועשייה.

במהלך 68 שנים של החשיבה והעשייה בתחום הביטחון בישראל אכן הושגו הישגים והמאזן הוא חיובי. ואולם, לא יהיה נכון להתעלם מבעיות ומחוסרים מהותיים, בייחוד לנוכח היחלשות הדרגתית, ולעתים מהירה, של ההישגים שהושגו מאז מלחמת ששת הימים, במשך כמעט 50 שנים: תפיסת המלחמה במושגים נגטיביים של איום קיומי והסרתו, ולא במושגים של יצירת התנאים ליציבות אסטרטגית דרך ביטחון; אי הסדרת היחסים בין הסמכות הפוליטית והפיקוד הצבאי; חשיבה בינארית ביישום הביטחון: שלום-מלחמה, מתקפה-מגננה, טובים-רעים, מלחמה צודקת-לא צודקת, חזית-עומק; תפיסת הביטחון כמעט אך ורק במושגים טריטוריאליים; התעלמות מדינמיקת השינוי הקבוע במציאות והפרדוקסליות של האסטרטגיה, המלמדת שדווקא הניצחון הצבאי, הנחוץ מאוד, הוא המנציח את הסכסוך ומקרב את המלחמה הבאה, או יוצר ארגון א־סימטרי חדש, מטריד מקודמו. לצה"ל לדורותיו היה חלק לא מבוטל באחריות לחסרונות ולמגבלות הללו, בין היתר משום שהשיח בינו לממשלות הצטמצם לחיפוש מענים צבאיים

למשברים א־הוק ולהיקף המשאבים שצה"ל נזקק להם. קיים אפוא וקום בתחום הביטחון, ולצה"ל לא הייתה בָּרָה אלא למלא אותו במיטב יכולתו. הממשלות סברו שתפקידן לקבל החלטות חיוניות אבל לא תמיד בדקו מה ההיגיון המניע את המלצות הצבא ומה הידע והמקורות התבוניים שבידיהם שלאורם החליטו. על־פִּירֻב הן קיבלו את התפיסות בנוגע להתערבות צבאית שצה"ל הציע. כך נוצר חוסר איזון מתמשך בין המדינאים לחיילים.¹⁰

במלחמת לבנון השנייה צה"ל לא הציג לממשלה תפיסה המבוססת על ידע אסטרטגי – דבר שהיה עליו לעשות לפני התקרית הקשה של חטיפת החיילים והריגתם. הכוונות של החזבאללה והניסיונות שלו לחטוף חיילים היו ידועים. התגובה שהציע המטכ"ל לממשלה ביום התקרית הקשה הייתה מעין פעולת תגמול שנועדה להביא להחזרת החיילים שנחטפו מצד אחד, ולדכא חלקית את יכולות שיגור הרקטות והטילים שבידי החזבאללה מצד אחר. תוך כמה ימים התברר שהמטרות האלה לא היו ניתנות להשגה בצורת הפעולה שננקטה.

▶ הובא להחלטת הממשלה, ייתכן שניתן לשרים לעיון בלבד. בן־גוריון המעיט בהבאת נושאים ביטחוניים וצבאיים לדיון בממשלה יותר מכל ראשי הממשלות אחריו. כאמור, הוא לא הבין את הצורך בהסדרה חוקתית של היחסים שבין מדינאים לחיילים. ייתכן שלא היה מעוניין בהסדרה כזאת. הסוגיה הזאת לא הוסדרה בישראל עד היום.

במצב הזה אין תָּמָה שצה"ל מילא את הוואקום שנוצר. התכנונים האופרטיביים שעיצב צה"ל במהלך השנים מעידים על נטילת יוזמה בהיעדר הנחיה מדינית סדורה. זו גם הסיבה לכך שצה"ל הוביל למלחמה יוזמה בשנים 1955–1956 – בניגוד לתפיסת הביטחון שניסח בן־גוריון.⁹

התופעה הזאת משקפת מערכת מושגים שאומצה על־ידי הממסד הביטחוני. בבסיסה נמצאת במובלע הנחה הגורסת כי קיים קשר ליניארי המוביל ממטרות אסטרטגיות למטרות מלחמה ולמטרות במלחמה, וכך הלאה. היררכיה כזאת אינה יכולה להתקיים משום שקביעת מטרות לאומיות נשגבות ומוסכמות על הכול היא מיותרת, למעט לצורכי סוציאליזציה, שכן אלה לא יכולות לבוא במקום חשיבה מוסדרת והחלטות אסטרטגיות בנוגע ליעדים ולשיטות להשגתם בסיטואציות קונקרטריות ובהקשר משתנה.

קיים בלבול בנוגע למושגים "תפיסת ביטחון", "מטרות לאומיות", "מטרות קיומיות", "מטרות מדיניות", "מטרות מלחמה" ו"מטרות במלחמה". הניסיון להניח שקיימים קשרי גומלין היררכיים ביניהם גורם בסופו של דבר להורדת הדיון לרמה הטקטית הצבאית הנמוכה, או להעלאתו לספֶּרָה העליונה של הקונסנזוס הלאומי הערטילאי. מושגים – חשובים ונכונים ככל שיהיו – אינם מתחברים מעצמם, ודאי שלא בצורה היררכית ליניארית, אם לא קיים שיח בין גורמי השלטון השונים,

ולא מבורר ביניהם ידע מדיני וצבאי. לפיכך יש חשיבות רבה לקיום שיח אינטלקטואלי קבוע בין גופי ההנהגה הלאומית לבין גופי הפיקוד הצבאיים, הכלליים והזירתיים. מאפייניו של השיח הם גישות ביקורתיות רב־ממדיות ורב־תחומיות (אינטרדיסציפלינריות של השיח), ושבן משתתפים רבים מכל התחומים הרלוונטיים, שלהם יש יכולת לפתח ידע חדש. על הידע הזה לבטא את המתח שבין מיסוד לבין ארעיות, בין שינוי לבין יציבות, בין חשיבה על ההווה ובין המשגה בנוגע לעתיד.

מהם הגורמים לחולשות של תפיסת הביטחון של ישראל ככלי להסדרה יעילה של השיח?

הגורם הראשון – כל איום, חשש וסכנה הוגדרו עד מהרה כאיום קיומי גם כאשר לא הייתה לכך הצדקה. התפיסה הזאת יצרה מעין מיתוס מאחד היוצר קונסנזוס לאומי. כך הוכפף הדיון האסטרטגי למושגים מונוליתיים על־זמניים, שהגיונם עומד בפני עצמו, ולדפּוּסִי חשיבה ארכאיים. דוגמאות לכך:

מהות תפקיד הרמטכ"ל

בתחום היחסים שלא הוסדרו בין המדינאים לחיילים יש לרמטכ"ל, לכל רמטכ"ל, משקל מכריע בהתהוות המשבר ובהחלטה על ההתערבות והפעלת הכוח. היו רמטכ"לים שהבינו כי ההבחנה המקובלת בין הדרג המדיני לדרג הצבאי והתייחסות המבדיל בין הסמכות והאחריות של כל אחד מהם אינו מוצדק, אינו מועיל וגם המחקר ההיסטורי אינו מאשש אותו. יש חוקרים השוללים את תפיסת היחסים ההיררכית מלמעלה למטה, ושוללים את ההסתתרות מאחורי המושג "דרג מקצועי" לשם תיאור של מעמד הצבא ושל כפיפותו הלא מוגדרת כהלכה לסמכות המדינית. הטענה היא כי טבע המלחמות השתנה, והמציאות נעשתה מורכבת מאוד. העורף נהפך לחזית, התפיסה המקובלת של החזית ככזאת החודרת לתוך מרחב המדינות השכנות השתנתה, ההסדרים המדיניים והצבאיים עם ארגונים לא מדינתיים הם שבריריים ומורכבים, וקיומם מלווה תמיד בטרור. בחברה מפולגת, המתאפיינת יותר מכול באי הסכמה, מתקשות ממשלות ישראל לגבש מדיניות קוהרנטית ברורה. נהפוך הוא – זו מלאת סתירות פנימיות ואינה יכולה להציג חזון מדיני צרוף. בסביבה כזאת, שבה מלחמות גדולות בנוסח העבר עדיין אפשריות ואילו המלחמות הדומיננטיות הן אסימטריות – בין מדינה לבין ארגונים לא מדינתיים, נדרשים אנשי הצבא, בכירים וזוטרים, ליכולות של משא-ומתן ושל דיפלומטיה. הם נדרשים גם לנהל את חייהם של אזרחים עוינים, על-פי-רוב פלסטינים, ולעתים גם יהודים, לנהל כלכלות מקומיות, לממש ולגבות החלטות סותרות של הממשלה ולעמוד באופן ישיר מול התקשורת.

במציאות המתמשכת הזאת, חולשת הממשלות בתחום הביטחון מצד אחד וכניסת צה"ל לוואקום שיצרו אלה מצד אחר, הרמטכ"ל מהווה אישיות פוליטית וצבאית כאחת. הוא איש פוליטי מעצם תפקידו משום שהוא אמור להיות המומחה בתחום הפעלת הכוח להשגת מטרות פוליטיות, ומעורבותו והבנתו בסוגיות הפוליטיות הן חלק מן המענה הצבאי. תפקיד הרמטכ"ל הוא ללמד את המדינאים, שלהם הוא כפוף על-פי החוק. זה לא עניין של אמון אישי אלא של ידע המתפתח בארגון הצבאי. באוטוביוגרפיה שלו, בגובה העיניים,¹¹ הזכיר הרמטכ"ל דני חלוץ לא פעם הצעות והמלצות שהגיש לראש הממשלה, ואשר נדחו. ייתכן שהמדינאים לא יכלו לעכל את המשמעות של הצעות והמלצות הרמטכ"ל בשל חוסר ידע ובשל מערכת מושגים מיושנת ולא רלוונטית. דוגמה לכך היא הדיון על המושג ניצחון בדיון בממשלה שהתקיים במהלך המלחמה. הסיכוי ששר יבין בזמן מלחמה שהמושגים שלו אינם רלוונטיים אינו גבוה אם הרמטכ"ל לא נאבק לפני המלחמה ולאורך זמן להניח ולהבהיר מערכת של מושגים אחרים לפני חברי הממשלה. הרמטכ"ל חלוץ סיפר בספרו על שיחה שניהל עם פרופ' רות גביון¹² (לימים חברה בוועדת וינוגרד לחקירת מלחמת לבנון השנייה). זו הציגה מציאות של וקום שלטוני שאליו נכנסים בית המשפט העליון והתקשורת. "הצבא נאלץ להיכנס לחללים שיוצרת מערכת פוליטית שאינה מקבלת החלטות. [...] תפקיד הרמטכ"ל חורג בהרבה מעבר למעמד הפורמלי-היררכי", טען חלוץ.

התווך שבין הרמטכ"ל לדרג המדיני הוא תמיד עמום, ואין בו הסדרה חוקתית נאותה. ראיית העולם של המדינאים, גם אלה

גדוד חרב עם כוחות שריון והנדסה למ"רגלות ראש הנקרה. במלחמת לבנון השנייה לא הציג צה"ל לממשלה תפיסה המבוססת על ידע אסטרטגי – דבר שהיה עליו לעשות לפני התקרית הקשה של חטיפת החיילים

ששירתו בצה"ל בתפקידים בכירים, משתנית ברגע שהם נכנסים לחיים הפוליטיים; דרך החשיבה שלהם מפסיקה להיות צבאית, וגם ניסיונם הצבאי מתפוגג במהירות. צריך לדעת איך לנהל עמם דיון – אמנות ואומנות בפני עצמן. לכן לא ניתן לקבל אמירה שנשמעה בעבר מפי כמה רמטכ"לים שלפיה "המדינאים יחליטו וצה"ל יבצע". השאלה היא מה היה חלקו של צה"ל בהחלטה. הרמטכ"ל לשעבר יצחק רבין התייחס לכך במרומז:

במשטר מתוקן אין הרמטכ"ל מקבל הכרעות במישור המדיני. כלאחרים – לא הייתה לי כל עמדה כזאת. אולם מפקדו של צה"ל צריך לפתח רגישות גבוהה לכל עניין מדיני. עליו להבין באופן יסודי את הרקמה האזורית והעולמית, שאירועיה משפיעים על מצבה המדיני של ישראל וממילא על היערכותם ועל משימותיהם של כוחותיה המזוינים.¹³

התיאור הזה יכול להסביר את התופעה שבשנים האחרונות התמתנה הנכונות של הרמטכ"לים להתערב ולהפעיל כוח לעומת הרמטכ"לים משנות ה-50 עד שנות ה-80 של המאה ה-20.

בקיץ 2006 הרתיעה העיקרית של הדרג המדיני ושל הצבא הייתה מהכנסת כוחות קרקעיים ללבנון לאחר היציאה מלבנון בשנת 2000. היה ברור שבדי להשיג את דיכוי שייגור הטיילים והרקטות ולא לפתח את החזבאללה להחזיר את החטופים יש להכניס במהירות כוחות קרקעיים, אולם התמרון יצא לפועל רק בשלהי המלחמה – כנראה בעקבות לחץ ציבורי.

התמרון במלחמת לבנון השנייה

המושג תמרון המקובל בצה"ל שגוי. נהוג להשתמש במונח תמרון לציון שילוב טקטי של תנועה עם אש המסייעת להתקדמות ולהסתערות. ואולם, התנועה והאש הן שתי יכולות נפרדות, האחדות באותו מקום וזמן. האש, כמו התנועה, היא מרכיב מובנה בתמרון ולא פעילות נפרדת. היא מבוצעת במגוון יכולות על-ידי מערכות נשק ולחימה. לעומת זאת, <

בעקבות מלחמת לבנון השנייה החל בצה"ל ויכוח שהיו לו הדים בתקשורת: האם אפשר להכריע מערכה, או קונפליקט אלים, באמצעות תמרון אווירי שיתיר את היריב חסר יכולת ורצון להמשיך במאבק. דגש הושם על החימוש המדויק מן האוויר שבו השתמש בשפע חיל האוויר במלחמה. למרות ההישגים מן האוויר לא היה בו כדי להפחית את שיגור הרקטות על האוכלוסייה חסרת המיגון. הוויכוח אינו חדש – יש המצדדים בדומיננטיות הפעולה מן האוויר ויש המגנים על חיוניות התמרון ביבשה שאי אפשר בלעדיו. על-פי תפיסת ההפעלה של צה"ל, שפורסמה ב-2005, התמרון היבשתי ככלל יוסיף להיות המרכיב השלטני בלחימה; הכוח האווירי הוא בעל חשיבות עצומה בכל עימות, והוא ישתלב בלחימה בכל הסביבות – האופרטיבית והטקטית כאחת, במלחמה כוללת ובעימות מוגבל, אי-סימטרי.

לוויכוח הזה הייתה בעיה מתודולוגית קשה שעיקרה אותו – הרצון להגיע לאמתות יסוד צבאיות קבועות שינחו לאורך ימים כל עימות, בהווה ובעתיד, למשל, "אפשר-אי אפשר", "נכון-לא נכון", "יענה על המטרה-לא יענה על המטרה". בחינת תכנוני המערכות בצה"ל בעבר מצביעה על כך שההיגיון שהנחה אותם היה מבוסס על מבנה הכוחות ודרכי הפעלתם. המבנה הוא שהכתיב את ההיגיון, וזו בעיה מתמדת, שכן ההיגיון הנובע מן ההקשר המתהווה לא צריך לנבוע מן המבנה, אולי להתרחק ממנו מצד אחד, אולם המבנה הוא היש הצבאי להפעלה במערכה מצד אחר.

הוויכוח על ההכרעה מן האוויר חסר את יסודות התפיסה האופרטיבית, הגורסת כי כל מערכה היא ייחודית, ואילו הכוח בנוי ברובו בצורה גנרית, וזהו מתח שחייבים להבינו ולהתכונן אליו מראש. ייחודיות המערכה מזמינה פתרונות שאינם כפופים בהכרח למבנה הכוח הכללי, ואופיים נובע מן ההקשר ומן התכלית הצבאית והמדינית. השאלה היא – כיצד לגשר על ההיגיון המכתיב דרכי פעולה, הגלומות במבנה הכוח הצבאי, לבין ההקשר והייחודיות, המחייבים לעתים לפרוץ את ההיגיון הפרדיגמטי

השולט, שמקורו במבנה הכוח ובמודלים של הפעולה.¹⁵ בלבנון בקיץ 2006 מודל הפעולה נבע ממבנה הכוח האווירי ומיכולותיו הגנריות, וייתכן שלכן הועדף התמרון האווירי במלחמה עד שהתברר שאין בו די.

עדיין ראוי לשאול האם למערכה אווירית ולתמרון אווירי יש פוטנציאל לפתור משבר ללא ההכרח לפעול באמצעות כוחות על הקרקע החוצים גבול בין מדינות, או קו התוחם ישות לא מדינית. אני סבור שהוויכוח האמור מיותר. כל מלחמה, כל מערכה וכל התערבות צבאית הן ייחודיות. הן מותנות בהבנת המציאות המתהווה, בהקשר, במגבלות המדיניות והתברתיות וביכולות של הכוח האווירי ושל הכוח היבשתי. דוגמה להכרעה מן האוויר היא המערכה האווירית מוקד 5 ביוני 1967.

בתקופת ההמתנה במאי 1967, כשרוב צה"ל היה מגויס ותצורת הפריסה הייתה מגנטית, היה ברור כי צפויה מלחמה. הנעלמים היחידים היו מי יפתח במלחמה ומתי. בעקבות המצב שנוצר העלו

▶ התמרון¹⁶ בסביבה המערכתית מקיף את כל המערכה – מקו ההתחלה ומהמטרה שהוגדרה עד להשגת התוצאה המבוקשת. לענייננו, התמרון מייצג היגיון המעצב מערכה צבאית, שגובש לכלל רעיון הממומש לצורה של כוח צבאי: מבנהו, ארגונו, פריסתו, צורות תפקודו ותפיסת הפיקוד על הכוחות המוציאים אל הפועל את התמרון.

נראה שמלחמת לבנון השנייה החלה כתמרון אווירי שהיה דומה לפעולת תגמול גדולה. מרגע שהתברר שחיל האוויר אינו יכול לדכא את שיגור הרקטות והטילים לממדים נסבלים החלה זחילה מקו הגבול אל דרום לבנון. עד מהרה נוצר מצב לא רצוי. לארגונים כמו החזבאללה והחמאס יש יכולת היטמעות טובה מאוד בשטח האורבני וגם בטבע. השיטה שלהם היא פעולה בקבוצות קטנות יחסית, היחשפות לזמן קצר בעת שיגור טילים ורקטות, והתגוננות בשטח בנוי – התבצרות במבנים והמתנה לכוחות צה"ל הנעים מולם. במצב הממושך הזה היה לחזבאללה יתרון טקטי על צה"ל.

כשנה לפני המלחמה נערכה במכון לחקר תורת המערכה התנסות, היינו, פעולה חשיבתית של קבוצה שאינה תרגיל ואינה תכנון, אלא חקירה ובחינה, התנסות על אפשרות של התלקחות בין ישראל לחזבאללה בלבנון. תמונת המצב בנוגע להיערכות החזבאללה וליכולותיו הייתה מבוססת על ההערכה של המודיעין באותה עת. המסקנה העיקרית של ההתנסות

הייתה: לאנשי החזבאללה יש יתרון בשל היותם בלתי נראים מצד אחד וססטיים במידה רבה מצד אחר. לכן, במקרה של התלקחות, ומעבר לפעולות של חיל האוויר הכרחי לגרום ליחידות החזבאללה לנוע – ולמרחקים ניכרים. כך הם יהיו גלויים וחשופים למטוסי חיל האוויר ולציידים מטרות של הכוחות הקרקעיים. סברנו שניתן יהיה להשיג זאת באמצעות כניסה מסיבית לשטחים שמעבר לנהר הליטני, בדרך האוויר ובדרך היבשה כאחת, עם כוחות מיוחדים, כוחות משוריינים וחי"ר משורייין, ולאץ את אנשי חמש החטיבות הקדמיות של החזבאללה ואת לוחמיהם שבעורף לנוע כדי להתמודד עם כוחות צה"ל שבמרחב

הפעילות של החזבאללה. מהלך כזה בשלב הראשון של המערכה היה מחייב את לוחמי החזבאללה לנוע, ולמרחק לא קטן, שבו היו לצה"ל ולחיל האוויר יכולות של גילוי ופגיעה. המהלך היה בתחום יכולת הפעולה של צה"ל.

הכרעה מן האוויר או מן היבשה

מלחמת לבנון השנייה החלה בפעולה אווירית כוללת ועמוקה. נראה שבמטכ"ל סברו שהפעולה תוכל להביא לתוצאות האסטרטגיות המבוקשות. ביוני 2006, כחודש לפני חטיפת החיילים, ביצע צה"ל את תרגיל "שילוב זרועות", שבו תורגל תרחיש דומה של חטיפת חיילים. התרגיל דימה כניסה קרקעית לדרום לבנון. השאלה – האם הבחנה באפשרות לתמרון משולב עמוק יחסית, אווירי ויבשתי, הוצגה בפני הממשלה כתפיסת הפעלה מול החזבאללה בשנים שחלפו מאז היציאה מלבנון ועד התקרית בקיץ 2006.

חיל האוויר פועל במלחמת לבנון השנייה
מלחמת לבנון השנייה החלה בפעולה אווירית כוללת ועמוקה. נראה שבמטכ"ל סברו שהפעולה תוכל להביא לתוצאות האסטרטגיות המבוקשות צילום: אתר חיל האוויר

- השנייה נוטה להגדרה דרך היגיון מערכתי או מיצוב.¹⁸ גישה אחרת תופסת את האסטרטגיה שאותה נוקטים כ"יש" בגלויה; לעומתה גישה המבינה את האסטרטגיה כמתהווה, אפילו סמויה.
- יש גישה החותרת להכרעה באמצעות השמדה; השנייה חותרת למהלומה באמצעות נטרול יכולת היריב לתפקד כמערכת.
- גישה הבונה על יישום תוכנית קיימת או על מודל פעולה שאותו כופים על המציאות המתהווה; לעומתה גישה החוקרת נטיות ומגמות המופיעות במציאות שאותן ניתן למנף לשינוי המציאות.
- גישה הבונה על מסה; השנייה בונה על תנועה. אמנות המערכה אינה מצדדת באחת מן התפיסות אלא חותרת אל שילוב מאמצים המסדיר את המתח ביניהן כדי לעצב מערכות תמרון.
- המסקנה המתבקשת היא כי בסביבת החשיבה האופרטיבית התמרון כמושג של מרחב, של מהירות, של תחרות עם יריב, שמגבלותיו עולות על יכולותיו, לא היה מפותח ושגור במטכ"ל של 2006, זאת על אף שאמנות המערכה כהגות וכפרקטיקה כבר הייתה ידועה לקצינים בכירים רבים בצה"ל.

סיכום

ההתייחסות למאבק מול החזבאללה ומול רצועת עזה ראוי שתהיה במושגים של מלחמות התשה, דבר המחייב עיצוב מחדש של הציפיות של ישראל, הבנה כי כל סיבוב אינו מקרה בפני עצמו אלא חלק מרצף האמור להוביל להשגת יתרונות על-ידי ישראל. יתר על כן, בעתיד הקרוב לא נראה שהממשלות יתעמקו בתופעת מלחמת ההתשה והמתחייב ממנה – לא רק צבאית אלא גם פוליטית.

יחסי הממשלות עם צה"ל יותירו את הצבא/המטכ"ל כדומיננטי יותר ויותר כמעצב הידע הצבאי והשלכותיו המדיניות. איזון בין שתי הישויות החשובות האלה חיוני, אולם ספק אם יושג. המושג תמרון כרכיב חיוני באמנות המערכה חייב להוות תחום למידה ויישום בהווה של צה"ל.

ראש אג"ם האלוף עזר ויצמן ומפקד חיל האוויר האלוף מוטי הוד רעיון שהיה חדש בחשיבה האסטרטגית והאופרטיבית בצה"ל: הנחתת מכה אווירית בלבד. השניים המליצו בפני ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול, וכן בפני הרמטכ"ל יצחק רבין, לפתוח במתקפה אווירית על חיל האוויר המצרי, שהישגיה יורגשו כבר לאחר שעה. חיל האוויר המצרי, כך הם הבטיחו, יושמד ביום אחד. הצעתם הייתה להפעיל רק את תוכנית מוקד, שהייתה המערכה המוצלחת ביותר במלחמת ששת הימים, וההערכות של מתכנניה התממשו מעל המצופה. ב-27 במאי הציע ויצמן פעם נוספת לרמטכ"ל, לראש אמ"ן ולאיש הקשר של משרד החוץ במטכ"ל, שלמה ארגוב, לפנות לראש הממשלה ולשריו ולומר להם: אם אין נכונות למתקפה יזומה בהיקף מלא על הצבא המצרי, על הממשלה לאשר לצאת למבצע נגד חיל האוויר המצרי, ובמקום להמשיך במתקפה על הקרקע – לחכות לתגובתה של מצרים. הרמטכ"ל רבין העיד בספרו כי ראה בהצעתו של ויצמן לא יותר מהרע במיעוטו.¹⁶

ההצעה נבעה מן ההבנות הבאות: לאחר השמדת חיל האוויר המצרי יהיו כוחות הקרקע המצריים בסיני חסרי ישע ולא יוכלו לתקוף; כוח ישראלי לא יחצה את הגבול ולא יישאר בטריטוריה שכנה; המצרים לא יוכלו למנוע שיט בִּמְצָרֵי אֵילַת; ויש סבירות שהמשבר יחלוף בלי שהגייסות יחצו את הגבול. הרעיון לא נפסל, אולם גם לא נידון ונותר ללא המשך. מתעוררת השאלה: מדוע בתנאים שהתהוו אז לא נשקלה ההצעה הזאת ברצינות. במבט לאחור נראה שהייתה זו הזדמנות יחידה וחד-פעמית לישראל ולצה"ל לפתור משבר חמור באמצעות כוח אווירי בלבד. הזדמנות כזאת מעולם לא חזרה מאז. לשאלה יש שתי תשובות אפשריות: הראשונה – הדרג הבכיר בצה"ל באותה עת לא פיתח הבנה אופרטיבית מעמיקה של מערכות אוויריות. למרות העדיפות הגבוהה שנתנו המטכ"ל ושרי הביטחון לרכש האווירי, ייתכן שהסיבה הייתה החיץ הבלתי נראה בין קציני היבשה לקציני האוויר. תשובה אפשרית שנייה היא הפרדיגמה שבה החזיק צה"ל מאז תחילת שנות ה-50: את ההכרעה במלחמה חייבים להשיג על הקרקע באמצעות כיבוש שטחים והשמדת כוחות; תכלית המלחמות היא להשיג טריטוריות חדשות ולהחזיק בהן. מטוס אינו יכול להחזיק טריטוריה שבמחלוקת. לפי הדעה שרווחה במטכ"ל, טריטוריה היא גם קלף מיקוח פוליטי, אף שתוצאות מלחמת סיני לא איששו את ההשקפה הזאת. קשה לתאר איך היה מתפתח המזרח-התיכון אילו ב-1967 היה מוצא אל הפועל הרעיון האמור על ניהול מערכה אווירית בלבד שהיה בה כדי לסיים את המשבר ביתרון צבאי ומדיני כאחד.

השאלה החיונית כיום היא האם מערכה אווירית יכולה לענות על משבר עם ישות לא מדינתית, שכנה או רחוקה, בדומה למציאות בלבנון? עדויות ליכולות הגבוהות הטמונות בחיל האוויר ולתוצאות המוגבלות שהושגו היו שני מבצעים קצרים: מבצע דין וחשבון ב-1993 ומבצע ענבי זעם ב-1996. כל אחד מהם נמשך שבוע עד שבועיים, ובסופם הושגו הסדרים לא ישירים עם ארגון החזבאללה, שהיו שבריריים וזמניים.

אי אפשר למצות את הדיון על מערכה אווירית מברעת, שחזר ועלה במערכות מול רצועת עזה, ללא דיון על תפיסות הפעלה של לוחמות ושילובן בשיח האופרטיבי. אפשר להצביע על גישות מתחרות ולדוגמה:¹⁷

- גישה אחת מתבססת על מבנה הכוח או היערכותו; הגישה